

o pokaznoj poeziji

(Zapis o Andrićevoj lirici)

stevan kordić

Poetske tvorevine našega doba imaju sve manje sličnosti s pjesništvom iz vremena njegovih početaka. Tek sagledavanjem čitavog razvojnog puta poezije moguće je pronaći njihove zajedničke osobitosti, a ako bi se napravio skok, pa se stavile jedna pored druge malarmeovska i homerovska pjesma, neupućen bi čitalac teško pristao da obje te jezičke pojave podvede pod zajednički nazivnik — poezija. Homerovska pjesma bila je i istorija, istina, religija, a pored svega toga i ono čime je jedino danas smatramo — poezija. U naše vrijeme, pak, poezija ne mora, a skoro i ne može, biti išta drugo. U poeziji nekih novijih pjesnika, od Malarmea pa naovamo, pjesma se tako često svodi na sebe samu, na svoju jezičku stvarnost, pa sve što se »događa« u pjesmi događa se u riječima izvan kojih skoro ništa i ne ostaje. Ako je svijet još i vidan u pjesmi, onda je to više svojim odsustvom i svojom razgrađenošću, i dalje, nekakvim srodstvom uspostavljanja pjesme spram uspostavljenosti svijeta. Pa i ta bliskost uspostavljenosti svijeta upostavljenom redu pjesme ne potiče iz svjesnog podražavanja i ugledanja pjesme na svijet, već više iz jedne naprednosti koja se u ravni doživljavanja pjesme nužno uspostavlja, jer je svijet, makar i odbačen, neizbježni okvir pjesme, uslov i mogućnost pjesme.

Jezik u poeziji, odnosno poezija u jeziku postaje stvarnost za sebe. Riječi se u njoj, poeziji, događaju, umjesto da budu označavanje događaja. Taj prevrat u poeziji, daleko od toga da bude konačno i apsolutno prihvaćen, neka je vrsta suprotnosti kopernikanskom prevratu u astronomiji. Riječ koja je bila mali i beznačajni planet stvari odbija da to i dalje bude, odbija da kruži i da služi, utvrdivši se, u nekim vidovima poezije bar, u samovoljnost, dozvoljavajući da svijet u nju upušta još samo svoje daleke i ne naročito bitne svjetlosti. Poetičnost tako često nije više do svojstvo jezika u kojem svijet može, a ne mora da se nastani.

Taj antikopernikanski obrt u poeziji načinili su pjesnici kojima svijet nije kuća, pjesnici odmetnuti i pobunjeni, pjesnici koji odbijaju da spoznaju i podražavaju, već koji bi htjeli da stvaraju. Zbog toga i njihova poezija nije prisustvo i postojanje svijeta i njih samih, pjesnika, u jeziku, još jedna ravan i još jedan način nikad punog postojanja ni svijeta ni čovjeka, već je samo jezička stvarnost u kojoj se oni, kao u jedinom istinskom prostoru slobode, tvrdokorno zatvaraju. Istina, ova u sebe zatvorena i sebidovoljna poezija nije danas i jedina, ali privlači pažnju svojom korjenitom pobunom, tako da se ona često uzima za krajnju tačku poetskog razvoja.

Ima pjesnika koji su gluvi na ovaj antikopernikanski pjesnički prevrat, a i onih koji su pošli sasvim suprotnim smjerom. Jedan od njih je i Andrić, čija lirika je, jednako ona za života kao i ona posmrtno objavljena, vjerovatno najizrazitiji primjer ove druge, i bitno stare, usmjerenosti poetske riječi. U Andrićevom nevelikom lirskom djelu, i pored toga što je ono nastajalo u toku nekoliko desetljeća, uglavnom nema mijena i lutanja. Sve njegove pjesme imenuju poetičnosti svijeta i života; sve su njegove pjesme svijest o tim poetičnostima i kao poezija su potrebne na način na koji je potreban i jezik u svrhu svakodnevnog optštenja. U Andrićevoj lirici jezik nimalo ne teži da bude samo-svojna stvarnost, već samo snimak pjesnikovog unutrašnjeg i spoljašnjeg svijeta.

Nešto od osnovne Andrićeve književne usmjerenosti, od nje-ga kao pripovjedača, nalazimo i u njegovom nevelikom poet-skom dijelu. Stoga bi fraza »prozaist kao pjesnik« bila jedno od najsažetijih određenja Andrićeve lirike. Baš kao što su i Andri-ćeve pripovijesti mahom bile kazivanja o nečem dešenom, stvar-nom ili bar »stvarolikom«, tako i njegove pjesme nisu od onih koje neće ništa da znače, već da »bude«. Andrićeva je po-ezija, kao i proza, u istosmjernom naporu kazivanja o nečem vanjezičkom, a što jezik samo pokušava »prokazati«. Razumije se, ono što Andrić kazuje pjesmom ipak je različito od onog što kazuje prozom, mada odsječenihi granica između njegove li-rike i proze nema, jer postoje i prelazni oblici (*Ex Ponto*, *Ne-miri*, a djelimično i *Znakovi pored puta*).

Andrićeva poezija nije »poezija riječi« i ona neće da »bude«; nije na sebe svedeni prostor, već je govor o poetičnostima koje postoje prije i izvan njihovog jezičkog uobličenja.

Ako bismo pjesnike uslovno podijelili na one koji hoće da »stvaraju« i one koji samo govore o postojećem, Andrić bi, neo-sporno, spadao u ove druge. Istina, ova je podjela odveć uproš-ćena, jer uzima u obzir samo granične slučajeve, koji su, ipak, ili vrlo rijetki, ili čak nemogući. Za prve bi prije trebalo reći da »hoće« da stvaraju nego što to uistinu čine. Njihove pokušaje krasi više ljepota i patos odvažnosti nego konačnost ostvarenja.

Drugi, pak, koji samo govore o postojećem, samim tim blago mijenjaju i preobražavaju svijet, i bitnije, preobražavaju svoja ljudska i pjesnička bića, tako da i oni izmiču skromnosti svojih ciljeva.

Andrić u poetsko stvaranje, u pjesništvo kao stvaranje, nije vjerovao. U Andrićevom duhu kao da nije bilo drske zapadnjač-ke odvažnosti da se pokuša biti Bog, već je bilo više istočnjačk-o-ga pomirenja sa skromnim dometima ljudskosti. I dosledno ovakvom stavu, Andriću nije mogla biti bliska Ničeova prorocka misao koja kao da leži u temeljima moderne poezije: »Zašto sa-znavait: zašto ne radije varati se?«

A varati se, ovaj pisac, koji bi prema Ničeovoj podjeli ljudi bio »saznavalac«, a ne »stvaralac«, nije mogao. Nije vjerovao da poteska riječ može da »bude«, kao što nije vjerovao u čovjeka kao božanskog tvorca. Pjesma za Andrića jeste saznavalački na-por, ka ličnom i ka svjetskom podjednako, mada i kada je lična ona ne pristaje da bude privatna poetičnost, jer se seli iz ličnog u prostor jezičkog kao kolektivnog. Ne uspostavljamo ovom »pri-jepoetskom poetičnošću« davno odbačenu podjelu književnog djela na sadržinu i formu, već samo podvlačimo razliku između dveju vrsta poetskog oglašavanja: onog koje se pjesmom zatvara i koje bismo mogli zvati »pjesmocertrinizmom«, i onog koje prihvaća i Andrić, u čijim pjesmama stanuju, oblikovani i preobli-kovani prema zahtjevima poezije, elementi svijeta i života »o« i »oko« kojih se govori.

U nekim se vidovima poetskog i u nekih pjesnika, može go-voriti o većem prisustvu svijeta u pjesmi, a u nekim o većoj pre-vazi riječi. Andrić bi, vidjesmo, neosporno pripadao ovim prvi-ma. Iako zapadnjak, u njegovom djelu, lirskom bar, ima prita-jivanja i želje za nestajanjem »pred« i »u« onom što želi da se iskaže. Ili drukčije, pjesma kao da želi da se oslobodi sebe i ri-ječi kao nebitnog, da se povuče pred onim na šta ukazuje. Za riječ se mari samo onoliko koliko ona može da posluži, da do-vede do većeg i jedino »pravog«, i ona od sredstva u Andrića nikada ne postaje cilj.

Cijelo Andrićevo djelo i inače ostavlja dojam neobično sti-šanog kazivanja. Bez želje da se zanese i prepusti bljesku i hu-ku riječi, hirovitoj samodopadljivosti stila, pjesnik *Ex Ponto* kao da pred sobom vidi samo jedan cilj: prići što bliže stvari-ma, događajima i osjećanjima; riječima ih razotkriti i objuniti, ali tako kao da tih riječi i nema, jer one bi trebalo da budu sa-mo put kojim se do te željene bliskosti razotkrivenošću stvari do-lazi. Riječ je prethodnica oka i uma. Ona kazuje, ona ukazuje, i kada oko ili um sagledaju, riječ se gasi. Andrićeva poetska sli-ka kao da teži krajnjem vizualizovanju ili shvatanju, prerastanju u pojam. Riječ u Andrića redovno ide ka samoodbacivanju pred nečim višim, pred stvarnim. Utoliko bi Andrićeva poezija mogla biti poezija koja se samoprevazilazi i samoponištava, puko sred-stvo a ne cilj. Zbog toga se s Andrićevog govora odmah prelazi na ono što je s one strane kazivanje, a da se pri tom sam jezik tako reći i ne primjeti. Jezik i pjesma su samo put da se dospije do stvarnosti od koje se pošlo ili do ne koja se traži. Andrić, ko-načno, kao i da ne želi pjesmu, već ono što pjesmu izaziva i ka čemu pjesma vodi. Pjesma »Spas« iz 1920. godine izrazit je pri-mjer takvog pjevanja:

*»Devet je stotina sutona želelo jednu radost,
Dok sam živeo
Zaboravljen, napušten, prezren,
Gažen kô most nad vodom.*

*Tek jednog večera
Kroz blesak poslednjeg zraka
Mlada meseca, sokova i vodâ,
Ugleda duh zanesen
Kako večernji oblak dobiva oblik i svest,
Kako s orgenčerh.ćemid
Kako se ogromno nebo otvara i sjajem
Neslućenim
Oduzima jednom zauvek nesrećan dah.
A spas, kome se gonjena zver kao i čovek nada,
Govori svetlošću, neprolaznom harmonijom:
Da niko nije zaboravljen i sâm.«*

U Andrićevoj pjesmi nigdje ni traga od rime, tražene muzikalnosti koja bi bila makar odjek sklada koji se otkriva u svijetu. Riječ, stih, slika; sve je usmjereno ka prizivanju i uspostavljanju, »označenog«, jer Andrićeva poezija neće da muzicira, već da ukaže, pa bismo je mogli zvati, stvorimo li na brzinu izraz, nekom vrstom »pokazne poezije« koja postaje nebitna poslije sagledanja pokazanog »predmeta«. Poetičnost je ono ka čemu se ide, a kada do nje dovede, riječ sebe prevazilazi.

U Andrićevoj se pjesmi skoro ništa ne događa među riječima. Pjesnik *Ex Ponta* se uporno brani od svake hirovitosti riječi, koja je u nekih pjesnika sami sinonim poetskog. On višesmislenost i tajnovitu dubinu traži s one strane kazivanja, pa njegov pjesnički jezik kao da se približava idealu govornog ili naučnog jezika, postajući skoro nebitan pred obavještenjem koje sadrži. Da li to znači da je Andrićev jezik nepoetski i da je njegovo poetsko djelo moguće parafrazirati a da ono pri tom mnogo ne izgubi? Sigurno je da je Andriću pjesmu moguće daleko uspješnije parafrazirati nego poetske tvorevine pjesnika kojima je jezik jedina stvarnost koju pohode. No, parafraza bi, kao i svuda, i ovdje bila svojevršno nasilje, jer Andrićeva riječ nikada nije bezlična, već gipka i lična, iako njena jednostavnost i čistota idu nekada ka samoponištavajućoj nevidnosti.

Drugi pjesnici za izražavanje istog sadržaja kojeg imamo u Andrićevoj pjesmi — vjere u smisao, sklad i neprolaznost života, nalaze i zvukovni spreg koji bude neka vrsta muzikalne potpore tog sklada. U takvim slučajevima rima je izuzetno prirodna, a tok o je i u pjesmi Dobriše Cesarić »U suton«, koja je, inače, po motivu sasvim bliska Andrićevoj pjesmi »Spas«. Evo posljednje strofe Cesarićeve pjesme:

*»I smiješim se u meki suton,
Od zapaljenih zvijezda svečan,
I osjetim dubinu svega,
I da je život vječan — vječan.«*

Pjesnik koji je od »zapaljenih zvijezda svečan« izriče svoje osjećanje svijeta i sklada u njemu, a taj sklad, budući da je sklad velikog i malog, čovjekovog osjećaja i kosmosa, dozvao je i riječi koje se zvukovno usklađuju, pa naspram »svečan« dolazi tvrdnja koja se snjom i smisaono i muzikalno slaže, a po kojoj je život »vječan — vječan«. Andriću je čak i ova vrsta muzičke potpore nepotrebna i on je nijetko, tek u ponekoj pjesmi, traži. Otuda se u Andrića može govoriti o nekoj vrsti nemara za pjesmu koja nije cilj već sredstvo. Pjesniku kao da nije stalo do pjesme same,

THE ARISTOCRATIC TEMPER.

L. 1904. A. 49.

nadmenost

pa ono što on pjesmom traži i izražava s one je strane pjesme, u prostoru nekakve objektivne poetičnosti na koju pjesnik samo ukazuje, otvara, riječju, pogled na nju, a potom gasi samu riječ.

Andrićeva pjesma stoga ne može da se uklopi u savremene zapadne obrasce pjevanja. Andrić se obraća pjesmi samo onda kada pokušava da iskaže određene poetičnosti svijeta i života, poetičnosti koje se kose s proznom raspricanošću, s nekom vrstom bezobličnosti proznog izraza, koji je uvijek govor spolja, dakle, govor »o«, a ne govor »iz«. No i tamo gdje je poetičnost tražila pjesmu, pjesnik *Ex Ponta* je prihvatio određenu logiku proze, koja se ogleda u izvjesnom samoponištavanju govora. Pjesma danas, vidjesmo, teži osamostaljivanju, teži da zaboravi svoj uzrok i cilj i da oba ta svoja graničnika potisne zarad vlastite ljepote, muzike i smisla, u kojima bi se njen povod i svrha tek uzgred nastanjivali. Suprotno ovakvoj usmjerenosti, Andrić u svojoj lirici teži određenom svrhovitom nastajanju i nestajanju pjesme, njenom utapanju u ono »prije i poslije«, tako da bi Andrićeva lirika u izvjesnom smislu bila krajnji oblik poetske objave: ne ni pjesma kao govor o svijetu, ne ni pjesma kao govorenje sebe same, već pjesma kao samosvijest svijeta i govorenje svijeta. Zbog toga, čini se, Andrić i suzbija poetsku riječ, onemogućava je u njenoj samodopadljivoj čudljivosti, vraća jezik praiskonskoj njegovoj jednostavnosti i neposrednoj bliskosti sa stvarima o kojima govori.

Da li je takva Andrićeva usmjerenost, u osnovi prozna, mogla donijeti u lirici iole značajnije plodove? Dok je boravio na tlu poetske proze (*Ex Ponta*, *Nemiri*), stvorio je neosporno značajna djela. U pjesmama (stihovima) previse je zanemaren, recimo to još jednom lingvističkim izrazima, označilac ili jezički oblik koji iščezava pred označenim, što čini da nekada Andrićeve stihove teško doživljavamo kao poeziju. U *Znakovima pored puta* srećemo jednu bilješku u kojoj Andrić obrazlaže svoj odnos prema riječi, a i osvjetljava svoju poeziju: »Čovek sam, i rečima se izražavam i izražavaću se dok sam živ, to se razume, ali bez iluzija o snazi i važnosti reči, ne zadržavajući se kod njih, i samo se služeći njima, kao što se onaj koji beži, tražeći spas, posluži kameonom na koji stane ili granom za koju se prihvaća.«

Još je 1923. godine Isidora Sekulić jedan svoj esej naslovlila s »Istok u pripovetkama Ive Andrića«. Istina, Istok o kojem Isidora Sekulić govori više je muslimanski orijent nego budistički i taoistički Istok, ali je prisustvo istočnoga duha u Andrića bilo očevitno još od samih njegovih književnih početaka.

Andrićeve pjesme po osnovnom svom duhu, koji je duh ćutnje, bliske su i ovom, »daljem« Istoku. Nimalo moderno shvatanje riječi kao sredstva koje nalazimo u navedenoj bilješci iz *Znakova pored puta* kao da je preuzeto od staroga Čuang Cea, koji ima vrlo sličnu misao: »Mreža služi za hvatanje ribe, ali kad čovek uhvati ribu, nema potrebe da dalje misli o mreži. Klopka služi za hvatanje zečeva, ali kad čovek uhvati zeca, nema potrebe da dalje misli o klopci. Reči služe da sadrže ideje, ali kad čovek shvati ideju, nema potrebe da dalje misli o rečima. Kad bih samo mogao naći nekog ko je prestao da misli o rečima, pa da s njim razgovaram.«

Slično Čuang Ceu, vidjesmo, Andrić je zapisao da je riječ kao grana za koju se bjeGUNAC uhvati ili kamen na koji pri bjeGSTVU stane. Prevedemo li taj Andrićev slikoviti jezik na pojmove, riječ će onda biti puko sredstvo, kao što će to biti, ode li se u opštavanju dalje, i sama umjetnost, odnosno, konkretno, pjesništvo. I književno djelo u cjelini je neka vrsta riječi, poruke, sredstva, upućenih ka nekom višem cilju. Andrić, očito, nije bio od onih pjesnika zaljubljenih u riječ. Nije malarmeovski vjerovao da riječ »Sunce« može da svijetli, nije poput Branka Miljkovića vjerovao da »reč može da bude uzrok ako je dovoljno neminovna.«

»Mreža služi za hvatanje ribe«, kaže Čuang Ce. Šta se hvata poetskom riječju, po Andriću? Kojem to cilju poetska riječ vodi da bi pred njim sebe dokinula? Zaustavimo li svoju pažnju na »mreži«, susrećemo se s nedjelotvornošću. Andriću se to, očito, ne dopada. Autonomija estetske sfere odvela bi, po njemu, od bitnog, od cilja. Riječ je, po Andriću, zaključujemo to iz njegove teorije i iz prakse, upućena ka nečem izvan sebe same. Upućena je nekakvom višem i dubljem znanju nego što je ono koje riječ sama pruža. Upućena je istini o stvarima, isitni u koju bi riječ možda dovodila, ali pred kojom bi i nestajala.

Čitajući Andrićevu poeziju ima se dojam da te pjesme ili svjedoče o nekom poetskom prostoru, ili upućuju u njegovom pravcu. Andrićeva je pjesma, paradoksalno, potpuno kazana, a praktično počinje tek poslije svojega završetka. I tu opet otkrivamo tragove Istoka. Na Istoku takođe imamo poeziju koja manje kazuje a više pokazuje, poeziju koja stanuje s one strane riječi, a ne u riječima, ili među riječima. Takve su i japanske »haiku« pjesme. One su došle do prevazilaženja jezika, do paradoksalnog govora ćutnjom. Od pjesme je tu praktično ostao samo početak, samo pokazivanje na prostor u kojem pjesmu treba tražiti i postaviti bez riječi. Pjesma samo podstiče na doživljaj ljepote i istine, ne kazuje ga, jer je on, u osnovi, neizreciv.

Ne samo u malarmeovskoj poeziji, već i u pjesnika koji su od Malarmea daleko manje korjeniti u zaokretu (Crnjanski i Nastasijević, recimo), svijet više dolazi u pjesmu nego što pjesma ide svijetu, ili je taj odnos bar u nekoj ravnoteži. Andrić je, pak, stvorio jednu nečujnu poeziju, stvorio je pjesme od riječi koje se ne pamte već gase poslije ugledanja cilja, stvorio je poeziju koja to, čini se, svjesno nije htjela da bude, poeziju koja izvan sebe uspostavlja poetično i povlači se pred njim.